

STEFAN ZABIEGLIK
Politechnika Gdańska

ABERDYŃSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE (1758-1773)

W XVIII wieku dokonał się w Szkocji olbrzymi postęp we wszystkich sferach życia społecznego. W literaturze anglojęzycznej ten proces szkockich przemian przyjęło się określać mianem *The Age of Improvement (Wiek Doskonalenia)*¹. Jako główną przyczynę owego niezwykle bujnego rozwoju obejmującego nie tylko przemysł, handel czy rolnictwo, ale także szkolnictwo, naukę, filozofię, literaturę i sztukę, autorzy brytyjscy wskazują najczęściej unię z 1707, roku w wyniku której dokonano się zjednoczenie Anglii i Szkocji. Rezultatem tego zjednoczenia było powstanie nowego państwa — Wielkiej Brytanii, nazywanego też Zjednoczonym Królestwem (*United Kingdom*). Parlament szkocki przestał istnieć, a na mocy *Traktatu o Unii* Szkoci uzyskali prawo do czterdziestopięciosobowego przedstawicielstwa w Izbie Gmin oraz piętnastoosobowego w Izbie Lordów. Wspomniany *Traktat* gwarantował Szkocji utrzymanie jej dotychczasowego systemu prawa cywilnego i sądownictwa, a także własnego szkolnictwa. *Traktatowi o Unii* towarzyszył dodatkowy akt ostatniego Parlamentu szkockiego, zawierający prawne gwarancje dla prezbiteriańskiego Kościoła Szkockiego (*The Church of Scotland*). Szkocja została włączona w system gospodarki angielskiej, otrzymując ponadto pewne kwoty rekompensacyjne (m. in. tzw. Ekwiwalent o wysokości prawie 400 tys. funtów).

Większość historyków zakłada, że kosztem utraty niepodległości Unia z 1707 roku przyniosła Szkocji znaczne korzyści ekonomiczne oraz możliwość awansu cywilizacyjnego. Nie wdając się w te oceny (a sprawa konsekwencji owego zjednoczenia nie jest wcale taka oczywista), wspomnę tylko, że co się tyczy nauki, kultury i oświaty, to ostatnio autorzy szkoccy coraz częściej podnoszą zagadnienie tradycji kultury szkockiej i jej wpływu na osiemnastowieczny rozwój ich kraju². Jednym z najważniejszych elementów tej tradycji jest szkocka Reformacja, która oddziaływała w znaczny sposób na

¹ Zob. np. D. D. McElroy: *Scotland's Age of Improvement. A survey of Eighteenth-Century Literary Clubs and Societies*. Washington State U P 1969; N. T. Phillipson, R. Mitchison (eds): *Scotland in the Age of Improvement: Essays in Scottish History in the Eighteenth Century*. Edinburg 1970.

² W odniesieniu do filozofii zob. np. A. Broadie: *The tradition of Scottish philosophy: a new perspective on the Enlightenment*. Edinburg 1990.

kształtowanie się społeczeństwa szkockiego w XVI i XVII wieku³. Kościół Szkocki, a ściślej część jego duchowieństwa (odłam zwany „moderatorami”), odgrywał także ważną rolę w ruchu intelektualnym, który określa się często mianem „szkockiego Oświecenia” (*the Scottish Enlightenment*)⁴.

Odkładając bliższe rozważania na ten temat na inną okazję, chciałbym tu tylko odnotować fakt, że w porównaniu np. z Oświeceniem francuskim (które często przyjmowane jest za swego rodzaju wzorzec ruchu oświeceniowego), *Scottish Enlightenment* wykazuje pewne istotne różnice. Jedną z nich jest właśnie brak owego napięcia (typowego dla Oświecenia kontynentalnego, a zwłaszcza francuskiego) między Kościołem a nowymi prądami w nauce i filozofii. W osiemnastowiecznej Szkocji czołową rolę w życiu intelektualnym odgrywali bowiem tamtejsi duchowni zwani „ministrami” (od łac. *minister* — *śługa*). Dotyczy to zwłaszcza szkolnictwa, które tradycyjnie znajdowało się pod kuratelą Kościoła Szkockiego. I choć ustawa Parlamentu z 1696 roku przeniosła odpowiedzialność za organizację szkolnictwa na władze świeckie (sześć lat wcześniej kontrolę nad uniwersytetami przejęła Korona), to jednak dozór nad realizacją owej ustawy (nakładającej na miejscowych dziedziców lub władze miejskie obowiązek dostarczania środków na utrzymanie szkół) spoczywał w rękach okręgowych władz kościelnych (prezbiteriatów). Z kolei, w towarzyszącym *Traktatowi o Unii* z 1707 roku *Aktowi zabezpieczającemu prawa i przywileje Kościoła Szkockiego* znalazła się klauzula zobowiązująca wszystkich nauczycieli akademickich do złożenia pisemnej deklaracji wyrażającej akceptację oficjalnego wyznania wiary i gotowość podporządkowania się władzom kościelnym⁵.

Tradycje szkockiego szkolnictwa sięgają czasów przedreformacyjnych. Już od XIII wieku Szkoci studiowali i wykładali na renomowanych uniwersytetach europejskich

³ Nie będący Szkotami autorzy piszący o konfliktach tamtej epoki przedstawiają często przywódców reformacji (zwłaszcza Jona Knoxa) jako tępych, fanatycznych bigotów (Zob. np. M. Bogucka: *Maria Stuart*. Wrocław 1990, s. 38 i n). Faktem jest jednak, że to właśnie ci reformatorzy już w 1560 r. przedstawili projekt utworzenia szkoły w każdej parafii (nie zrealizowany wówczas z powodu braku środków materialnych; szkoccy magnaci nie zgodzili się, by przeznaczyć na ten cel majątek zdelegalizowanego w 1560 r. Kościoła katolickiego). Szczególnie spektakularnym przykładem pozytywnej roli Kościoła Szkockiego w edukacji rzesz społeczeństwa może być wydanie pod koniec XVII w. katechizmu dla dzieci, który na tylnej okładce zawierał... tabliczkę mnożenia.

⁴ Szkockie Oświecenie stało się w ostatnich latach przedmiotem licznych prac i dyskusji. Dotyczy to zarówno ram czasowych, jak i przedstawicieli tego nurtu. W kwestii różnych ujęć pojęcia „szkockie Oświecenie” zob. np. R. H. Campbell, A. S. Sinner (eds): *The origins and nature of the Scottish Enlightenment*. Edinburgh 1982; D. Daiches, P. Jones (eds): *A Hotbed of Genius; The Scottish Enlightenment 1730-1790*. Edinburgh 1986; R. L. Emerson: *Natural Philosophy and the Problem of the Scottish Enlightenment*. W: „Studies on Voltaire and the Eighteenth Century”, 242 (1986), s. 243-91; N. Phillipson: *Towards a Definition of the Scottish Enlightenment*. W: P. Fritz, D. Williams (eds): *City and Society in the 18th Century*. Toronto, 1973, s. 99-124; J. Reandall: *The origins of the Scottish Enlightenment, 1707-1776*. London 1978; R. B. Sher: *Church and University in the Scottish Enlightenment: the Moderate Literati of Edinburgh*. Edinburgh 1985; H. R. Trevor-Roper: *The Scottish Enlightenment*. W: „Studies on Voltaire and the Eighteenth Century”, 58 (1967); D. J. Withrington: *What was Distinctive about the Scottish Enlightenment? W: J. J. Carter, J. H. Pittock (eds): Aberdeen and the Enlightenment. Proceedings of a conference held at the University of Aberdeen*. Aberdeen 1987.

⁵ Jak wiadomo, Devid Hume dwukrotnie (za każdym razem bez powodzenia) starał się o katedrę uniwersytecką. Jego starania spotkały się ze sprzeciwem Rady Miejskiej Edynburga, której większość miała go za niedowiarka. Sam fakt podjęcia takich starań oznacza jednak, że Hume musiał brać pod uwagę ewentualność złożenia takiej deklaracji.

(najbardziej znanym przykładem jest tu szkocki franciszkanin Jan Duns). Nazwiska Szkotów spotykamy także wśród czołowych intelektualistów epoki Renesansu (związanych zwłaszcza z Erazmem z Rotterdamu). Godzi się również przypomnieć, że pod koniec XV wieku Szkocja posiadała 3 uniwersytety (St. Andrews — założony w 1412 roku, Glasgow — w 1451 roku i King's College w Aberdeen — w 1495 roku). Po roku 1560 (data oficjalnego wprowadzenia protestantyzmu) założono jeszcze dwie uczelnie: w 1582 roku Uniwersytet w Edynburgu i w 1593 roku Marischal College w Aberdeen. Działalność tych placówek, a także stworzenie pod koniec XVII wieku warunków dla realizacji zasady powszechnego dostępu do oświaty, przyczyniły się w istotnym stopniu do przygotowania gruntu dla osiemnastowiecznego rozwoju. Do tego dodać należy także rozwój sieci bibliotek publicznych⁶.

Nie ulega wątpliwości, że jeśli idzie o życie intelektualne, to jego rozkwit w wieku XVIII dokonał się nie tyle pod wpływem wzorców z południa, co raczej wyrósł z rodzimej szkockiej gleby. W każdym razie jest faktem, że w drugiej połowie tego stulecia jednym z centrów uniwersyteckich Europy był Edynburg, a nie Oxford czy Cambridge, które wówczas przeżywały wyraźny kryzys.

Aby jednak powstały takie dzieła, jak D. Hume'a *Badania dotyczące rozumu ludzkiego* (1748 r.), czy A. Smitha *Bogactwo narodów* (1776 r.), uważane powszechnie za najwybitniejsze osiągnięcia szkockiego Oświecenia, musiało istnieć środowisko intelektualne, które kreowało wybitne osobowości twórcze i pobudzało je do podejmowania określonych problemów.

Jednym z elementów życia intelektualnego osiemnastowiecznej Szkocji były liczne kluby i towarzystwa, stawiające sobie za cel rozwój naukowych, filozoficznych i artystycznych zainteresowań swych członków⁷. Wszyscy czołowi myśliciele szkoccy tego okresu należeli do takich klubów (często do kilku naraz). W niniejszym artykule przedstawię pokrótce działalność Aberdyńskiego Towarzystwa Filozoficznego (*The Aberdeen Philosophical Society*), zwanego dalej w skrócie ATF, które istniało w latach 1758-1773⁸.

Protokoły z posiedzeń tego Towarzystwa, nazywanego także „Wise Club”, zachowały się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Aberdeen (*Queen Mother Library*)⁹.

⁶ Plan bibliotek parafialnych pojawił się już na początku XVIII stulecia. W 1709 r. Zgromadzenie Ogólne Kościoła Szkockiego uchwaliło akt nakazujący założenie biblioteki w siedzibie każdego prezbiteriatu (Presbytery). Biblioteki te składały się wyłącznie z ksiązek religijnych. Ale obok nich zaczęły się pojawiać także biblioteki publiczne, czy raczej kluby, których członkowie zakupywali na subskrypcję książki i czasopisma, a następnie wymieniali je między sobą. Pod koniec XVIII w. akcja ta objęła nawet wieś, o czym może świadczyć inicjatywa zorganizowania takiej „krążącej biblioteki” przez R. Burns'a i jego brata (najwybitniejszy poeta szkocki, Robert Burns, 1759-1796, był wieśniakiem).

⁷ Szeroką panoramę klubów i towarzystw osiemnastowiecznej Szkocji (od wysoce ekskluzywnych towarzystw naukowych po kluby biesiadne) przedstawia D. D. McElroy, op. cit.

⁸ Pierwsze spotkanie ATF odbyło się 12 stycznia 1758 r., natomiast ostatni z zachowanych protokołów nosi datę 9 marca 1773 r.

⁹ Protokoły te przechowywane są w Bibliotece Uniwersyteckiej w Aberdeen (Special Collection, MS 539/1; zob. też MS 539/2). Niedawno zostały one wydane (wraz z innymi materiałami uzupełniającymi) przez H. L. Ulmana w *The Minutes of the Aberdeen Philosophical Society 1758-1773*. Aberdeen 1990.

Położone na wschodnim wybrzeżu Szkocji portowe miasto Aberdeen przeżywało w XVIII wieku (podobnie jak Edynburg czy Glasgow) burzliwy rozwój. Liczba jego mieszkańców wzrosła z 6 tys. w roku 1707 do 27 tys. w 1801 roku. Wzrost ten szedł w parze z rozwojem produkcji manufakturowej, handlu, banków, drukarni, wydawnictw, transportu morskiego i budowy okrętów. W 1767 roku powstała Aberdeen Banking Company. W 1748 roku założony został tygodnik „The Aberdeen Journal”.

Wraz z rozwojem miasta czołowi obywatele i przedstawiciele miejscowej inteligencji organizowali się w różne kluby i towarzystwa, które propagowały nowe prądy i idee. Wiele z nich stawiało sobie za cel łączenie wiedzy teoretycznej z praktyką. Dobrym przykładem może tu być Gordon's Mill Farming Club założony w grudniu 1758 roku przez kilku profesorów King's College oraz właścicieli farm i posiadłości w północno-wschodniej Szkocji¹⁰.

To łączenie teorii z praktyką wynikało z ówczesnego, oświeceniowego pojmowania celów i zadań nauki, co najlepiej wyraził minister, profesor teologii i pryncypał Marischal College w jednej osobie, George Campbell, w przedmowie do swej *The Philosophy of Rhetoric*: „Wartościowa wiedza prowadzi zawsze do jakichś praktycznych umiejętności i jest pod ich wpływem doskonalona. Z drugiej strony, te umiejętności praktyczne, które nie są oparte na wiedzy, tracą wiele ze swego piękna i rozległych korzyści”¹¹. Myśl ta współbrzmiała ściśle z naczelną ideą ruchu oświeceniowego, jaką było założenie, iż wiedza naukowa stanowi zasadniczy czynnik postępu społecznego i doskonalenia się jednostek. Wszystkie te elementy znajdujemy w działalności ATF, które — choć było bardzo elitarną grupą skupiającą prawie wyłącznie uczonych obu aberdyńskich koledżów — nie ograniczało się do jakichś oderwanych od życia spekulacji.

Poprzednikiem ATF był „Philosophical Club”, który spotykał się co tydzień w Aberdeen począwszy od stycznia 1736 roku do co najmniej lutego 1737 roku. Poza kilkoma zapiskami w rękopisach Thomasa Reida¹² (wówczas bibliotekarza w Marischal College), o klubie tym nie zachowały się jednak żadne bliższe informacje. Inną grupą mającą związek personalny z ATF, był założony przez G. Campbella w styczniu 1742 roku The Theological Club, którego członkami byli studenci teologii (m. in. A. Gerard). Koncentrował się on głównie na doskonaleniu sztuki oratorskiej (tak ważnej dla wygłaszania kazań), wzorując się tu w pierwszym rzędzie na autorach starożytnych (Cicero i Quintilian). Campbell, który był duchowym przywódcą tej grupy, często potem wracał do tych młodzieńczych doświadczeń i już jako profesor teologii zalecał swoim studentom tworzenie takich towarzystw dla wzajemnego doskonalenia się¹³. Klub ten rozpadł się, gdy jego członkowie otrzymali święcenia i udali się do swych pierwszych kościołów.

Aberdyńskie Towarzystwo Filozoficzne, którego inauguracyjne spotkanie odbyło się 12 stycznia 1758 roku, założyli: George Campbell (1719-1796), John Gregory

¹⁰ Zob. J. H. Smith: *The Gordon's Mill Farming Club 1758-1764*. Edinburgh-London 1962.

¹¹ G. Campbell: *The Philosophy of Rhetoric*. Edinburgh 1776, s. LXIX.

¹² Większość zachowanych rękopisów Reida znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Aberdeen (Special Collection). Niedawno zostały one uporządkowane i skatalogowane („Birkwood Collection”).

¹³ H. L. Ulman, op. cit., s. 44.

(1724-1773), Thomas Reid (1710-1796), David Skene (1731-1770), John Stewart (ok. 1708-1766) i Robert Trail (1720-1775). Wszyscy oni należeli do miejscowej inteligencji: dwóch z nich było wówczas prezbiteriańskimi ministrami (Campbell i Trail), dwóch profesorami uniwersyteckimi (Stewart i Reid), zaś dwóch lekarzami (Skene i Gregory).

Wkrótce jednak Towarzystwo stało się w całości grupą profesorską. W 1759 roku G. Campbell został pryncypałem Marischal College, w pięć lat później otrzymał stopień doktora teologii w King's, a w 1771 roku wybrano go profesorem teologii w Marischal. J. Gregory, późniejszy profesor medycyny w Edynburgu i lekarz królewski w Szkocji, był lekarzem w King's College. Th. Reid, chyba najbardziej znany z całej szóstki, do czasu przejścia (w 1764 r.) na Uniwersytet w Glasgow, pracował jako regent w King's¹⁴. D. Skene po studiach medycznych w Edynburgu (gdzie studiował później także botanikę), Londynie i Paryżu, związał się ściśle z Marischal College (w latach 1767-1770 pełnił tam funkcję Dziekana Wydziału). J. Stewart był profesorem matematyki w tym samym koledżu. I tylko R. Trail (który należał do ATF najkrócej) podczas pobytu w Aberdeen nie miał jeszcze posady uniwersyteckiej (pracował jako minister w Banff). Ale i on, po otrzymaniu stopnia doktora teologii (Uniwersytet w Saint Andrews), otrzymał w 1761 roku stanowisko profesora teologii w Glasgow¹⁵. Także nowo wstępujący członkowie (było ich dziewięciu) rekrutowali się (z jednym wyjątkiem) ze środowiska akademickiego.

Z regulaminu ATF¹⁶ wynikało, że liczba aktualnych członków nie może przekroczyć dwunastu (w rzeczywistości jednak nie było ich nigdy więcej niż jedenastu — i to tylko w 1763 r.). W ciągu 15 lat swej działalności Towarzystwo wybrało jeszcze, nie Uczęc wspomnianych wyżej sześciu założycieli, dziewięciu członków. Regulamin przewidywał (pkt. 4), że kandydatura nowego członka musiała być zgłoszona na posiedzeniu, a jego wybór odbywał się na następnym spotkaniu (wymagana była jednomyślna akceptacja). W latach 1758-1766 do ATF wybrani zostali: John Farquhar (1732-1768), Alexander Gerard (1728-1795), Thomas Gordon (1714-1797), John Ross (ok. 1730-1800), James Beattie (1735-1803), George Skene (1742-1803), William Ogilvie (1736-1819), James Dunbar (1742-1798) i William Trail (1746-1831).

¹⁴ King's College w Aberdeen, jako ostatni ze szkockich uniwersytetów, zachował stary system regentów polegający na tym, że począwszy od drugiego roku studenci danego rocznika byli prowadzeni przez jednego profesora, który wykładał im wszystkie przedmioty przewidziane programem. System ten, w przeciwieństwie do systemu opartego na profesorach specjalistach, wymagał wszechstronnie wykształconych regentów. Takim regentem był niewątpliwie sam Reid, który w toczących się wówczas sporach bronił starego systemu.

¹⁵ Po jego śmierci D. Hume tak pisał do swego wydawcy W. Strachana: „Miał on szczególnie stosunek do ortodoksji. Był zdeklarowanym wrogiem wszystkich heretyków, socynianizmu, antytrynitaryzmu, arminianizmu, erastianizmu, sabelianizmu, pelagianizmu, semi-pelagianizmu: mówiąc krócej, każdej sekty, której nazwa kończy się na -izm, za wyjątkiem prezbiterianizmu, do którego deklarował namiętne przywiązanie (...). Prześladowając te poglądy (za co trudno go winić) dodawał on nieco żółci swojej złości i — być może w sposób niezamierzony — wypuszczał wszystkich studentów teologii jako bardzo żarliwych bigotów, co miało bardzo zły skutek na resztę duchowieństwa” (D. Hume: *Letters*. Vol. 2, Oxford 1932, s. 300).

¹⁶ Regulamin pisany ręką Th. Reida (*Rules of the Philosophical Society in Aberdeen*) znajduje się w zachowanej księdze protokołów ATF przechowywanej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Aberdeen. Został on także zamieszczony w: Ulman, op. cit., s. 75-78. W dalszej części niniejszego artykułu odsyłam do poszczególnych punktów (jest ich 17) tego regulaminu w jego pierwotnej wersji (w ciągu 15 lat istnienia Towarzystwa niektóre punkty zostały zmienione).

Większość członków ATF pochodziła z rodzin związanych z profesją duchownego lub profesora. Obok zawodu prawnika były to wówczas w Szkocji najbardziej cenione wolne zawody (*learned professions*). A choć każdy z nich, krócej lub dłużej, pracował w jednym z aberdyńskich koledżów, nie pasują oni na ogół do schematu gabinetowego uczonego. Przed objęciem posady uniwersyteckiej sześciu z nich było tutorami (prywatnymi wychowawcami) lub uczyło w szkołach średnich; trzech sprawowało funkcję parafialnych ministrów (G. Campbell, R. Trail, Th. Reid), a dwóch podróżowało i studiowało medycynę na kontynencie (J. Gregory w Lejdzie, zaś D. Skene w Paryżu); Byli oni ściśle związani z kulturą swojego rodzinnego regionu (przynajmniej sześciu pochodziło z Aberdeen, a każdy z nich ukończył King's lub Marischal), utrzymując zarazem ożywione kontakty z innymi szkockimi intelektualistami tego okresu, z którymi dzielili zainteresowanie tym, co dzieje się w Europie.

Towarzystwo stawiało sobie za cel pobudzanie swych członków do stałego poszerzania wiedzy w zakresie najnowszych osiągnięć naukowych poprzez lekturę i refleksję, przeprowadzanie badań i eksperymentów, a przede wszystkim poprzez aktywny udział w posiedzeniach (przygotowywanie własnych rozpraw, komentowanie rozpraw kolegów, proponowanie kwestii do dyskusji i czynny w nich udział). Dużą wagę przywiązywano do współpracy w prowadzeniu badań i wzajemnej pomocy w przygotowywaniu rozpraw.

Podczas roku akademickiego spotkania odbywały się dwa razy w miesiącu. W czasie wakacji letnich (czerwiec-wrzesień) spotykano się raz na miesiąc. Miejscem spotkań była jedna z miejscowych tawern. Posiedzenia rozpoczynano o piątej po południu i kończono o dziesiątej. Od wpół do szóstej do wpół do dziewiątej zajmowano się słuchaniem rozpraw i omawianiem kwestii, natomiast od wpół do dziewiątej do dziesiątej był czas przeznaczony na „the Entertainment” (kolacja, napoje, palenie tytoniu), które nie powinno jednak przekraczać 18 pensów na głowę (pkt 4). Podczas części merytorycznej można było mieć ze sobą szklankę, ale regulamin (pkt 3) zabraniał wznoszenia toastów. Ponieważ pkt 9 regulaminu pozwalał na zmianę reguł (za aprobatą 2/3 składu Towarzystwa), część z nich (np. dni i godziny spotkań) zostały z biegiem czasu zmienione.

W swej pierwszej wersji statut ATF głosił (pkt 12), że kolejno każdy członek ma pełnić funkcję przewodniczącego przez jeden miesiąc (ten, w którym przypadło na niego wygłaszanie rozprawy), ale od 1760 roku ten ostatni był wybierany na jednoroczną kadencję. Składka roczna wynosiła 5 szylingów. Członkowie mogli także przegłosować (większością 2/3 składu Towarzystwa) zbiórkę na specjalne wydatki, ale nie więcej niż dziesięć szylingów rocznie. Za niewywiązywanie się z przyjętych na siebie obowiązków (np. nieprzygotowanie rozprawy w zaplanowanym terminie, czy niesporządzenie abstraktu zaproponowanej dyskusji) przewidziane były kary pieniężne. Ten punkt regulaminu nastroczał jednak wiele problemów i pod koniec działalności ATF kary zostały zniesione.

W każdym miesiącu jedno ze spotkań przeznaczano na słuchanie i omawianie rozpraw, drugie na dyskusję zaproponowanej kwestii. Każdy członek Towarzystwa zobowiązany był do przygotowania jednej rozprawy rocznie (stąd maksymalna liczba członków — 12). Terminy wystąpień przydzielano zwykle na początku roku

kalendarzowego. Temat i plan kolejnej rozprawy jej autor zobowiązany był podać na poprzednim spotkaniu. Na jej wygłoszenie przeznaczano pół godziny, ale ten punkt regulaminu (pkt 13) często nie był przestrzegany. Po odczycie wszyscy z obecnych powinni po kolei zgłosić swoje uwagi „w sposób swobodny, ale szczerzy i przyjacielski” (*in a free but candid and friendly Manner*). Referent mógł się do nich ustosunkować, ale już replika zgłaszającego uwagi wymagała zgody przewodniczącego (pkt 14).

Kwestie do dyskusji (każdy członek mógł zgłosić jedną rocznie) musiały być zatwierdzone na posiedzeniu Towarzystwa. Zwykle ustalano określoną problematykę dla diskutowanych kwestii (tak np. na posiedzeniu 8 maja 1759 roku uchwalono, że następna runda kwestii dotyczyć będzie właściwych metod kształcenia młodzieży, a w szczególności studentów¹⁷). Członek, który zaproponował daną kwestię do dyskusji, mógł zabrać głos jako pierwszy. Następnie wypowiadali się pozostali, ale nie więcej niż dwa razy, chyba że przewodniczący wyraził na to zgodę (pkt 15). „Biorąc pod uwagę szkocką skłonność do polemik — pisze McElroy — były to mądre postanowienia”¹⁸.

Pierwotnie planowano oprawić teksty rozpraw i abstrakty dyskusji (pkt 16), ale ostatecznie zdecydowano, by zwrócić je ich autorom. Większość z tych rękopisów zaginęła. Jednak dzięki zachowanemu protokołom znamy ich tematy. Ukazują one szeroki zakres zainteresowań członków ATF. Wygłaszane rozprawy i prowadzone dyskusje dotyczyły bowiem takich zagadnień, jak ekonomia, wychowanie, epistemologia, polityka, prawo, literatura, medycyna, etyka, religia i nauki ścisłe.

Wybór tematów ograniczał punkt 17 regulaminu, który brzmiał następująco: „Temat rozprawy i kwestii powinien mieć charakter filozoficzny. Wszystkie dyskusje z zakresu gramatyki, historii i filologii traktowane są jako wykraczające poza ramy działalności Towarzystwa. A przez zagadnienie filozoficzne rozumie się: każdą zasadę nauki, która może być wydedukowana przez właściwą i poprawną indukcję ze zjawisk ludzkiego umysłu (*the human Mind*) lub świata materialnego; wszystkie obserwacje i eksperymenty, które mogą dostarczyć materiałów do takiej indukcji; badanie fałszywych systemów filozoficznych i fałszywych metod filozofowania; pożytek z filozofii dla nauk i umiejętności (*Arts*), zasady, które one z niej czerpią i środki umożliwiające ich doskonalenie”. O tym, czy dane zagadnienie nadaje się na temat rozprawy lub jako kwestia do dyskusji, decydowała większość członków.

Obok zakazu dyskutowania spraw „nie filozoficznych” regulamin ATF nie pozwalał także (pkt 14) na krytykę stylu, wymowy czy kompozycji rozprawy. McElroy pisze, że reguła ta zdaje się być sprzeczna z celami, jakie stawiały sobie wszystkie szkockie towarzystwa literackie w Wieku Doskonalenia¹⁹. Tematy wielu spotkań ATF wskazują jednak, że punkt 14 jego regulaminu nie był zbyt ściśle przestrzegany. Najlepszym przykładem może być tu już posiedzenie z 8 marca 1758 roku, na którym G. Campbell przedstawił rozprawę *The Nature of Eloquence, Its Various Species and Their Respective Ends*. Można przyjąć, że w tym Towarzystwie dbano o doskonalenie języka nie mniej, niż w innych.

¹⁷ Problematyka ta stanowiła przedmiot sporów i debat prowadzonych w środowisku uniwersyteckim Aberdeen w latach pięćdziesiątych XVIII stulecia, co było związane z zasadniczymi reformami programów dokonywanymi w obu koledżach w 1753 r.

¹⁸ McElroy, op. cit., s. 45.

¹⁹ Tamże.

Choć nie zajmowano się tym na posiedzeniach, członkowie ATF dbali o kwestie językowe i często pomagali sobie nawzajem. Świadczyć może o tym fragment listu Reida do Hume'a, w którym, po słowach podziękowania za uznanie dla stylu rękopiśmiennej wersji *Inquiry into the Human Mind*, filozof z Aberdeen pisze: „Twój sąd o stylu daje mi, rzeczywiście, wielkie pocieszenie, gdyż nie byłem zbyt pewny siebie, gdy idzie o mój angielski i jestem zobowiązany Doktorom Campbellowi i Gerardowi za wiele korekt tego rodzaju”²⁰.

Zakaz wszelkich „gramatycznych, historycznych i filologicznych dyskusji” nie odnosił się jednak do zagadnień lingwistycznych. Th. Gordon, który wygłosił szereg odczytów na temat języka, tak mówił w swym pierwszym wystąpieniu: „To prawda, że dyskusje na tematy gramatyczne i filologiczne traktowane są przez regulamin jako obce celom przyświecającym naszemu Towarzystwu. Ale, według mnie, odnosi się to jedynie do tych dyskusji, które przeciwstawia się badaniom filozoficznym. Otóż, ujmując rzecz ściśle i w sposób właściwy z pewnego punktu widzenia, język i jego gramatyka stanowią przedmiot nauki i filozofii. Lord Bacon uczy nas, że gramatykę należy rozważać z dwóch punktów widzenia: literackiego i filozoficznego. Z pierwszego punktu widzenia, opiera się ona całkowicie na zwyczaju językowym i ma charakter arbitralny, podczas gdy rozpatrywana od strony filozoficznej da się sprowadzić do zasad i może być traktowana naukowo. Tej pierwszej uczą nas w szkole we wczesnej młodości, a jej przyswajanie opiera się w zasadzie na pamięci. Ta druga wymaga spekulacji i precyzji, jaką daje metafizyka: Zasady tej pierwszej są w każdym języku inne. Teoria języka traktowanego na sposób filozoficzny jest wspólna dla wszystkich języków”²¹. Dodajmy w tym miejscu, że regulamin ATF (pkt 17) pozwalał na głosowanie, czy temat kwestii lub rozprawy można uznać za filozoficzny, ale z możliwości tej nigdy nie skorzystano.

Wracając do punktu 17 regulaminu ATF należy zwrócić uwagę, że osiemnastowieczne pojęcie filozofii było — w porównaniu z dzisiejszym — bardzo szerokie. Oprócz takich działań, jak metafizyka (ontologia), epistemologia czy etyka, zaliczano do niej bowiem wówczas zarówno wszystkie nauki ściśle (*sciences*), jak i takie (dziś samodzielne) dyscypliny, jak psychologia, pedagogika czy teoria prawa. Tak np. w zreformowanym w 1753 roku programie kształcenia w Marischal College, na trzecim roku studenci mieli (oprócz matematyki oraz literatury) filozofię naturalną i eksperymentalną, która obejmowała mechanikę, hydrostatykę, pneumatykę, optykę, astronomię, magnetyzm i elektryczność. Ponadto na roku czwartym (oprócz matematyki i logiki) słuchali oni wykładów z metafizyki, pneumatologii i teologu naturalnej, a także filozofii moralnej obejmującej etykę, naukę o prawie i naukę o polityce.

We wspomnianym programie, a odnosi się to także do działalności ATF, wyraźne jest preferowanie empiryzmu osadzonego w tradycji myśli angielskiej, a opierającego się w głównej mierze na koncepcjach F. Bacona, J. Locke'a i I. Newtona. Orientacja ta doszła do głosu w Aberdeen już w latach dwudziestych XVIII stulecia, a jej pierwszym eksponentem był wychowanek Uniwersytetu w Edynburgu George Turnbull (1698-1748), mianowany w 1721 roku regentem w Marischal College. Propagował on

²⁰ Th. Reid: *The Works...*, wyd. VII, vol. I, Edinburgh 1872, s. 91.

²¹ Cyt. za: Ulman, op. cit., s. 47.

pogląd, że filozofia moralna winna być uprawiana jako empiryczna nauka o zjawiskach i prawach dotyczących umysłu ludzkiego. W oracji wygłoszonej do swych abiturientów w 1723 roku, a zatytuowanej *De scientiae naturalis cum philosophia morali conjunctione* (*O związku pomiędzy nauką przyrody a filozofią moralną*), Turnbull chwalił Newtona za wykorzystanie metody analizy i syntezy przy odkrywaniu prawa grawitacji oraz w badaniach nad właściwościami światła. Przypomnijmy w tym miejscu, że zalecana przez Newtona metoda badawcza winna rozpoczynać „od analizy, polegającej na dokonywaniu eksperymentów i obserwacji oraz wyprowadzaniu z nich za pomocą indukcji ogólnych wniosków”, a następnie przechodzić do „syntezy, polegającej na zakładaniu odkrytych i ustalonych przyczyn jako zasad, oraz wyjaśniania za ich pomocą obserwowanych zjawisk, a także dowodzenia prawdziwości tych wyjaśnień”²².

Turnbull uważał, że osiągnięcia autora *Pryncypiów i Optyki* winny być wykorzystane do dalszego postępu w badaniach z zakresu filozofii moralnej. W swym głównym, wydanym w 1740 roku dziele *The principles of moral and Christian philosophy*, jako motto umieścił on słynne słowa Newtona: „Jeśli poprzez stosowanie tej metody [analizy i syntezy — S. Z.] dokona się postęp w całej filozofii naturalnej, to poszerzą się również granice filozofii moralnej”²³.

Dodajmy zarazem, że takie podejście do filozofii moralnej stało się później tradycją Marischal College.

Wspomniane wyżej reformy przeprowadzone w połowie stulecia w aberdyńskich koledżach stanowią, w znacznej mierze, realizację i rozwinięcie metodologicznych koncepcji Turnbulla, który miał duży wpływ na tutejsze środowisko filozoficzne (jego uczniem był m. in. Th. Reid). Koncepcje te znalazły dobitny wyraz w publikacji A. Gerarda, która ukazała się w 1755 roku. Gerard, ówczesny profesor filozofii i teologii w Marischal College, zamieścił w niej opis oraz uzasadnienie nowej sekwencji przedmiotów wprowadzonej w tej uczelni w 1753 roku²⁴. Powołując się w niej, podobnie jak Turnbull, na Newtona, poddał on krytyce scholastyczną tradycję pedagogiczną, zarzucając jej m. in., że całkowicie zaniedbywała eksperyment, wyprowadzając wiedzę naukową „z zasad naczelných traktowanych jako prawdy oczywiste lub wydedukowanych przez porównywanie idei opartych na bardzo wąskiej i nieadekwatnej obserwacji”. Nowa „naturalna logika” (czyli logika indukcyjna) powinna być nauczana „raczej jako krytyczny przegląd nauk, niż wprowadzenie do nich”²⁵.

W punkcie 17 regulaminu ATF, który ustala, jakie zagadnienia należy uważać za filozoficzne, zwraca uwagę fragment dotyczący „badania fałszywych systemów filozoficznych”. Zdaniem Ulmana, jest prawie pewne, że za taki system Reid i jego koledzy uważali przede wszystkim filozofię Davida Hume’a (choć jego nazwisko nie pojawia się nie tylko w owym punkcie 17, ale także w żadnym z zachowanych protokołów)²⁶

²² I. Newton: *Opticks*. London, 1730 (New York, 1952), s. 404-405.

²³ Do swojej *Optyki* Newton dołączył zbiór kwestii (*Queries*), w których przedstawił swoje przypuszczenia i hipotezy, często o charakterze filozoficznym. Cytowane słowa znajdują się w kwestii 31 (*Query* 31).

²⁴ A. Gerard: *Plan of Education in the Marischal College and University of Aberdeen, with the Reasons of It*. Aberdeen 1755. Opracowanie to zostało przetłumaczone 15 lat później na język niemiecki.

²⁵ Cyt. za: Ulman, op. cit., s. 20.

²⁶ Ulman, op. cit., s. 51.

Zagadnienie stosunku części członków ATF do filozofii D. Hume'a wymagałoby osobnego potraktowania²⁷.

W tym miejscu zauważę tylko, że większość aberdyńskich krytyków edynburskiego filozofa występowała bardzo zdecydowanie przeciwko konsekwencjom jego filozofii, podważającym — według nich — podstawy wszelkich przeświadczeń naukowych i religijnych, a jednocześnie doceniała mistrzostwo jego argumentacji. Najlepszym tego przykładem może być sam Reid, który w liście z 18 marca 1763 roku tak pisał do Hume'a: „... zawsze uważać się będę za Pańskiego ucznia w dziedzinie metafizyki. Z pism Pana w tej dziedzinie nauczyłem się z wszystkich innych razem wziętych. System Pana wydaje mi się nie tylko koherentny we wszystkich swych częściach, lecz także poprawnie wyprowadzony z zasad powszechnie wśród filozofów przyjętych”²⁸. W innym fragmencie tego listu Reid wskazuje także na zapładniający wpływ twórczości filozoficznej Hume'a na działalność ATF. „Tutejsze małe Towarzystwo Filozoficzne (...) jest Panu wielce zobowiązane za zatrudnianie nas. Pana towarzystwo, chociaż wszyscy jesteśmy dobrymi chrześcijanami, byłoby przyjęte przez nas lepiej niż kompania św. Atanazego. A ponieważ nie możemy mieć Pana na naszej ławie, jest Pan częściej niż kto inny wymieniany, oskarżany i broniony z wielką gorliwością, choć zawzięcie. Jeśli nie napisze Pan nic więcej w zakresie moralności, polityki i metafizyki, to muszę z przykrością wyznać, że stracimy tematy (do naszych dyskusji — S. Z.)”²⁹.

Protokoły posiedzeń ATF stanowią zarazem kronikę współpracy intelektualnej członków Towarzystwa i pozwalają prześledzić proces powstawania kilku dzieł, które miały znaczący wpływ na życie intelektualne Szkocji w drugiej połowie XVIII wieku. Były one prezentowane przez autorów na posiedzeniach i szczegółowo omawiane. Najbardziej znane z tych dzieł to: Th. Reida *An Inquiry into the Human Mind; On the Principles of Common Sense* (rok wyd. 1764), które założyło podwaliny szkockiej filozofii zdrowego rozsądku (*common sense*); J. Beattie'go *An Essay on the Nature and Immutability of Truth* (1770), cieszący się swego czasu olbrzymią popularnością jako refutacja sceptycyzmu D. Hume'a (p. przypis 27); A. Gerard *Essay on Genius* (1774), podejmujący tak modną w ówczesnej filozofii szkockiej problematykę „nauki o naturze ludzkiej”; G. Campbella *Philosophy of Rhetoric* (1776), uważana za jeden z ważniejszych

²⁷ Kilku członków Towarzystwa podejmowało w swych pracach krytykę poglądów autora *Traktatu a naturze ludzkiej*. Ciekawe, że ich usiłowania refutacji Hume'a cieszyły się wówczas szerokim uznaniem tzw. czytającej publiczności. Tak np. broszura G. Campbella pt. *Dissertation on Miracles* (wyd. w 1762 r.), napisana pierwotnie jako kazanie, a stanowiąca polemikę z esejem Hume'a *Of Miracles* (1748 r.), zyskała sobie wielką popularność w Wielkiej Brytanii i została przetłumaczona na francuski, holenderski i niemiecki. Jeszcze głośniejszy był atak na Hume'a w wydaniu J. Beattie'go. Jego *An Essay on the Nature and Immutability of Truth, in Opposition to Sophistry and Scepticism*, napisany z inspiracji kolegów z ATF, przyniósł mu nie tylko (niezasłużoną) sławę (pięć wydań w ciągu czterech lat, przekłady na francuski, niemiecki, holenderski i włoski), ale nawet dwustufuntową pensję królewską. Ataki Beattie'go na Hume'a nie były jednak nigdy tak popularne w Szkocji, jak w Anglii, gdzie — jak napisał Boswell — był on „rozpieszczany, zapraszany, łubiany i chwalony przez wielkich tego świata” (J. Boswell: *Life of Johnson*. Vol. I, London 1906, s. 489). Najwyższy poziom filozoficzny krytyki poglądów Hume'a reprezentuje Th. Reid. Zob. Th. Reid: *Rozważania o władzach poznawczych człowieka*. Warszawa 1975, s. 201-206. O krytyce poglądów Hume'a przez Reida zob. np. M. Hempoliński: *Thomasa Reida krytyka idealizmu subiektywnego z pozycji filozofii zdrowego rozsądku*. W: Th. Reid: *Rozważania...*, op. cit., s. IX n.

²⁸ Cyt. za: M. Hempoliński: *U źródeł filozofii zdrowego rozsądku*. Warszawa 1966, s. 67.

²⁹ Th. Reid: *The Works*. Vol. I, op. cit., s. 92.

traktatów z zakresu retoryki w tradycji anglosaskiej. Na posiedzeniach ATF omawiane były także poglądy wyłożone w mniej głośniejszych książkach, a mianowicie J. Gregory'ego *A Comparative View of the State and Faculties of Man with Those of the Animal World* (1765) i J. Dunbara *Essays on the History of Mankind in Rude and Cultivated Ages* (1780).

Członkowie ATF korespondowali, obok wspomnianego już D. Hume'a, z wieloma czołowymi intelektualistami szkockiego Oświecenia, takimi jak słynny chemik Joseph Black, profesor retoryki i literatury pięknej Hugh Blair, chemik i geolog James Hutton, prawnik i filozof Lord Kames (Henry Home) czy profesor historii naturalnej i specjalista w zakresie wiedzy rolniczej John Walker. Horyzonty intelektualne Towarzystwa Filozoficznego nie kończyły się przy tym na granicy Szkocji. Jego członkowie śledzili prace i korespondowali z angielskimi i kontynentalnymi uczonymi oraz towarzystwami naukowymi³⁰. Na uwagę zasługuje też praktykowany wówczas w Szkocji zwyczaj posyłania przez autorów swoich dzieł, jeszcze przed ich opublikowaniem, znajomym lub znanym osobom (nawet filozoficznym adwersarzom) z prośbą o opinię³¹.

TEMATY ROZPRAW PRZEDSTAWIONYCH NA POSIEDZENIACH
ABERDYŃSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO
(Styczeń 1758-sierpień 1764)³²

JAMES BEATTIE:

- *O tych operacjach umysłu, o których możemy utworzyć idee;*
- *O zasadach określających nasz stopień aprobaty w sztukach pięknych.*

GEORGE CAMPBELL:

- *O naturze krasomówstwa;*
- *O stosunku krasomówstwa do logiki;*
- *O krasomówstwie;*
- *O zależności krasomówstwa od gramatyki.*

JOHN FARQUHAR:

- *O wyobraźni;*
- *Uwagi dotyczące powszechnej wiary w Bóstwo.*

³⁰ Przeglądając rękopisy Th. Reida, znajdujące się we wspomnianej „Birkwood Collection” miałem okazję przekonać się o olbrzymiej ilości przeczytanych przez niego książek z różnych dziedzin wiedzy (poza książkami w języku angielskim i łacińskim Reid czytał także dzieła francuskich autorów).

³¹ Znany przykładem jest tu zwrócenie się z taką prośbą przez Th. Reida (za pośrednictwem H. Blaira) do D. Hume'a (chodziło o ocenę fragmentów *Inquiry into Human Mind*, w której Reid poddał krytyce m. in. koncepcje filozoficzne Hume'a). Zob. M. Hempoliński: *U źródeł filozofii zdrowego rozsądku*. Op. cit., s. 67-70 (przypis). Również Campbell zabiegał o ocenę Hume'a swojej *Dissertation on Miracles* (zob. przypis 27) i w napisanej przez siebie przedmowie oświadczył, że jest mu wielce zobowiązany. Tylko J. Beattie nie okazywał żadnego uznania dla edynburskiego sceptyka. Na znanym portrecie H. Raeburna *Triumf Prawdy* (znajdującym się obecnie w sali Senatu Marischal College), Beattie przedstawiony został w towarzystwie anioła symbolizującego Prawdę, który strąca w otchłań trzy odrażające postacie (dwie z nich to Hume i Wolter).

³² Zob.: R. B. Wood: *Thomas Reid. Natural Philosopher: A Study of Science and Philosophy in the Scottish Enlightenment*. Ph. D. Diss., University of Leeds, May 1984, s. 375-385.

ALEXANDER GERARD:

- *O naturze i rodzajach geniuszu;*
- *O geniuszu;*
- *O naturze geniuszu;*
- *O wpływie namiętności na kojarzenie idei.*

THOMAS GORDON:

- *O pamięci i jej wpływie na ludzkie charaktery;*
- *O pamięci;*
- *O języku;*
- *O alfabecie.*

JOHN GREGORY:

- *Stan człowieka w porównaniu ze stanem niższego stworzenia;*
- *O intelektualnych przewagach człowieka nad niższymi zwierzętami;*
- *O smaku i wyobraźni;*
- *O wpływie religii na naturę ludzką;*
- *O podstawie smaku w muzyce;*
- *O przedłużeniu ludzkiego życia.*

THOMAS REID:

- *Uwagi o filozofii umysłu w ogólności oraz o wzroku;*
- *O analizie zmysłów;*
- *O zmyśle dotyku;*
- *O zmyśle widzenia;*
- *O definicjach i aksjomatach Euklidesa;*
- *O percepcji.*

JOHN ROSS:

- *O pożytku z liści roślin.*

DAVID SKENE:

- *Refleksje o różnych działach filozofii, a w szczególności o badaniu przyrody i umysłu;*
- *O szczęściu;*
- *O badaniu rodzaju ludzkiego;*
- *O historii naturalnej.*

GEORGE SKENE:

- *O nadużywaniu mechanicznego rozumowania w filozofii naturalnej.*

JOHN STEWART:

- *O pożytku z filozofii naturalnej;*
- *O naturze i różnych rodzajach oczywistości;*
- *O naturze oczywistości;*
- *O naturze oczywistości matematycznej;*
- *O naturze oczywistości doświadczalnej.*

ROBERT TRAIL:

- *Streszczenie rozprawy Rousseau o źródłach nierówności między ludźmi.*

KWESTIE DYSKUTOWANE PRZEZ ABERDYŃSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE
Styczeń 1758-sierpień 1764
(wybór)

H — problem zainspirowany prawdopodobnie przez dzieło Hume'a

A — streszczenie zachowało się w rękopisach Reida.

1758 r.:

3. Trail: *Jakie powinny być właściwe metody określenia paralaksy Słońca podczas przejścia Wenus przez jego tarczę w 1761 r?*
6. Reid: *Czy pewna część pożywienia roślin, która Jest zawarta w powietrzu, nie jest wchłaniana przez ziemię i w postaci płynów przenoszona przez korzenie roślin? I czy może przedostać się do korzeni roślin coś, co nie Jest całkowicie rozpuszczalne w wodzie?*
8. Skene: *Na ile czyny ludzkie są wolne, a na ile konieczne?*
9. Trail: *Na ile ruch Ziemi i światła tłumaczy aberrację gwiazd stałych?*
10. Campbell: *Czy rozmnażanie się robaków w ciałach zwierząt da się wytłumaczyć w oparciu o ogólne zasady rozrodczości?*
11. Stewart: *Czy dusza ludzka przynależy do jakiejś części ciała, a jeśli tak, to do której?*
12. Reid: *Czy podział przedmiotów umysłu ludzkiego na impresje i idee Jest właściwy? I czy każda idea musi być kopią wcześniejszej impresji? H. A.*
16. Gordon: *Jaki jest pozorny kształt sklepienia niebieskiego i jakie są tego przyczyny?*
17. Reid: *Czy sprawiedliwość jest cnotą naturalną czy nabytą? H. A.*
19. Stewart: *Które części ciała są tak powiązane z odpowiednimi władzami umysłu, że ich uszkodzenie prowadzi do destrukcji działania tych władz?*

1759 r.:

21. Skene: *Na czym polega szczęście?*
23. Campbell: *Natura przeciwieństwa.*
24. Stewart: *Czy nie można pomagać zmysłowi słuchu, tak jak pomaga się zmysłowi widzenia za pomocą szkieł optycznych?*
25. Reid: *Czy moralność ludzi była i jest ta sama? A.*
27. Gerard: *Jakie jest źródło władzy cywilnej? H.*
30. Gregory: *Co należy preferować w nauczaniu: metodę sokratyczną czy metodę prelekcji?*
33. Campbell: *Co należy preferować: edukację w szkołach publicznych czy u prywatnych tutorów?*

1760 r.:

34. Stewart: *Czy czas przeznaczony na nauczanie greki w uniwersytetach szkockich nie jest zbyt krótki, a Jeśli tak, to jak temu zaradzić?*
35. Reid: *Czy właściwe Jest wychowywanie dzieci bez wpajania im Jakichkolwiek w ogóle zasad?*
36. Gordon: *Czy w naturze naszych społeczności nauczających nie tkwi tendencja do hamowania dalszego postępu w tych dziedzinach, którymi się one zajmują?*
38. Farquhar: *Jaka jest najlepsza metoda wprawiania się do praktykowania cnoty?*

1761 r.:

39. Gregory: *Jakie są naturalne konsekwencje wysokiego długu publicznego i czy, na ogół, jest to korzystne dla narodu czy nie?* H.
40. Skene: *Czy kredyt papierowy jest korzystny dla narodu czy nie?* H. A.
42. Stewart: *Czy idee przyczyny i skutku zawierają coś więcej niż ich stale powiązanie? A jeśli tak, to co?* H.
43. Trail: *Czy zastępowanie ludzkiej pracy maszynami w celu zmniejszenia kosztów pracy przyczynia się do wzrostu liczby ludności kraju?*
44. Reid: *Czy charakter moralny polega na uczuciach, przy których wola się nie liczy, czy też na ustalonych nawykowych i stałych celach?* A.
45. Gordon: *Czy niewolnictwo jest we wszystkich przypadkach sprzeczne z dobrym rządem?*
48. Beattie: *Skąd wyprowadza człowiek władzę, którą on sprawuje nad zwierzętami i jak daleko się ona rozciąga?*

1762 r.:

49. Kwestia okazjonalna: *Jakie są najlepsze sposoby uchronienia się od nadmiernego wzrostu uposażeń służących i zobligowania ich do wykonywania pracy, Jeśli zachodzi taka potrzeba, na roli i w manufakturach?* A.
50. Skene: *Jakie są dobre i złe skutki wspomaganiania biedoty poprzez datki na biednych, izby chorych, szpitale itp?*
52. Campbell: *Jak dalece prawo ustanowione przez człowieka może zmienić to, co zdaje się być oparte na zasadach prawa natury?*
54. Reid: *Czy przez popieranie właściwych praw nie można by prawie podwoić, lub przynajmniej wyraźnie zwiększyć liczbę urodzeń w Wielkiej Brytanii?* A.

1763 r.:

58. Beattie: *Jakie są korzyści i wady szeroko rozgałęzionego handlu?* H.
60. Skene: *Czy przeciwne namiętności i uczucia, takie jak miłość i nienawiść, poczucie krzywdy i uczucie wdzięczności, występują u tej samej osoby zawsze z tą samą siłą?*
61. Campbell: *Czy jakieś zwierzęta, poza człowiekiem i zwierzętami domowymi, są podatne na choroby i degenerację natury, pominiawszy przypadkowe skałeczenia? A jeśli nie, to czy jest coś takiego w domowym życiu, co mogłoby tłumaczyć skłonność do zapadania na te choroby w przypadku ludzi i zwierząt domowych?*
63. Reid: *Czy każdy czyn zasługujący na moralną aprobatę musi być dokonywany w oparciu o przekonanie, że jest on moralnie dobry?*

1764 r.:

64. Gordon: *Jak dalece profesja żołnierza fortuny da się obronić we własnym sumieniu?*
65. Gerard: *Czy krasomówstwo jest pożyteczne, czy szkodliwe?*
66. Farquhar: *Jakie Jest pochodzenie czarnych?*
67. Beattie: *Jaka cecha przedmiotów sprawia, że pobudzają nas one do śmiechu?*
68. George Skene: *Czy ludzie degenerują się pod względem wielkości i siły, a także czy nowoczesny tryb życia zwiększa liczbę chorób i zmienia ich naturę?*
70. Gregory: *Jakie są cechy wyróżniające dowcipu i humoru?*